

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ОСНОВНИХ НАУКОВИХ ПІДХОДІВ ДО ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ ГОТОВНОСТІ СУЧАСНОЇ ЖІНКИ ДО МАТЕРИНСТВА

Лесняк А. О.

аспірант факультету психології

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

вул. Пирогова, 9, Київ, Україна

orcid.org/0000-0002-5082-4775

alyo.lesnyak@gmail.com

Ключові слова: *материнство, репродуктивне здоров'я, цінність, психологічна готовність, особистісна зрілість, ідентифікація, модель батьківства.*

У статті окреслено ступінь розробленості проблеми образу себе як матері з урахуванням детермінантів формування материнської поведінки сучасної жінки. Здійснено аналіз, узагальнення та синтез наявних теоретичних та емпіричних наукових позицій проблеми готовності сучасної жінки до материнства. В літературі найбільш значущими онтогенетичними факторами формування материнської сфери вважаються досвід взаємодії з власною матір'ю, особливості сімейної моделі материнства, можливість взаємодії з немовлятами та інтерес до них у дитинстві. Однак щодо саме динаміки, послідовності етапів з певним змістом на кожному етапі, сформованими психічними структурами та механізмом їх формування, то це питання ще не розкрито повністю.

Рівень психологічної готовності до материнства визначається сумарним ефектом дії різних факторів до того моменту, коли жінка стає матір'ю. Деякі автори зазначають, що результатом ефективного формування материнської сфери до вагітності є розвиток особистісних якостей жінки, проєктивних для подальшого виношування (особистісна зрілість, рефлексія, адекватна самооцінка, достатнє прийняття себе, впевненість у власних силах, відсутність надмірної тривожності, особистісна здатність до прихильності, емпатійність, вміння адекватно адаптуватися до стресових ситуацій, відсутність соматизації конфліктів), а також базових елементів материнської сфери (адекватна статево-рольова ідентифікація, мотивація до материнства, здатність до піклування, здатність до суб'єктних відносин, адекватна модель батьківства та виховання).

Рівень розвитку готовності до материнства проявляється у стилі переживання вагітності та ставленні до майбутньої дитини. Під час вагітності материнська сфера продовжує формування, паралельно існують певні фактори, які можуть суттєво вплинути на цей процес. Теоретичне розуміння материнської прихильності ще потребує поглибленого вивчення.

THEORETICAL ANALYSIS OF THE BASIC SCIENTIFIC APPROACHES TO THE STUDY OF THE PROBLEM ABOUT WILLINGNESS FOR MATERNITY OF A MODERN WOMAN

Lesnyak A. O.

Postgraduate Student at the Department of Psychology

National Pedagogical Dragomanov University

Pirogova str., 9, Kyiv, Ukraine

orcid.org/0000-0002-5082-4775

alyo.lesnyak@gmail.com

Key words: *maternity, reproductive health, value, psychological willingness, personal maturity, identification, model of parenting.*

Value-semantic willingness for motherhood presupposes that a woman apprehends the values of a child and maternity to a high degree which are formed under the influence of specific cultural conditions and structures throughout ontogenesis.

We define the extent of prior research of the problem of self-perception as a mother, taking into account the factors that influence the formation of maternal behavior in the psychological literature.

The article contains the analysis, generalization and synthesis of existing scientific views on this problem.

The most significant ontogenetic factors in the formation of the maternal sphere mentioned in the literature are the experience of interaction with one's own mother, particularities of the family model of motherhood, the possibility of interaction with infants and interest in them in childhood.

But as for the dynamics, the sequence of stages with certain content at each stage, the formed mental structures and the mechanism of their formation – this issue has not been fully covered yet.

The level of psychological willingness for motherhood is determined by the total effect of various factors before the moment when a woman becomes a mother.

Some authors point out that the result of effective formation of the maternal sphere before the pregnancy is the development of a woman's personal qualities, protective ones for further carrying of pregnancy (personal maturity, reflection, adequate self-esteem, sufficient self-acceptance, lack of excessive anxiety, personal capacity for affection, ability to be empathic, ability to adequately adapt to the stressful situations, lack of somatization of the conflicts), as well as basic elements of the maternal sphere (adequate gender-role identification, motivation for motherhood, ability to care, ability to subjective relationships, adequate model of parenting and upbringing).

It is important for projective personal qualities and basic elements of the maternal sphere of a woman to be formed before the pregnancy.

The level of development of the maternal sphere is manifested in the style of going through the pregnancy and attitude to the fetus. In turn, during pregnancy, the maternal sphere continues to form, and there are certain factors that can significantly affect this process.

It is still necessary to add more insight to the theoretical understanding of maternal affection.

Демографічна ситуація вітчизняного сьогодення актуалізує проблему материнства як загальнолюдської цінності, успішність вирішення якої визначатиме подальший поступ становлення нації та держави загалом. Швидкоплинні соціально-

економічні та політичні трансформації соціуму породжують нові особистісні цілі, завдання, перспективи, у процесі реалізації яких сучасна молодь все частіше залишає обабіч своєї уваги цінність батьківства як результату подружніх взаємин.

Те, що завжди рухало життям, а саме розвиток і виховання прийдешніх поколінь, набуває інших обрисів, менш залежних і менш відповідальних. Втім, відродження будь-якого суспільства починається з повернення до образу жінки як берегині роду, класичного розуміння родинних взаємин, оспіваних Великим Кобзарем: «А буде син, і буде мати, і будуть люди на землі» [29, с. 308].

Представники закордонних наукових шкіл, зокрема А. Батуєв, Д. Віннікотт, Е. Еріксон, Г. Філіпова, здебільшого акцентують свою увагу на біологічних джерелах материнства та факторах індивідуального розвитку жінки як матері. Натомість вітчизняні науковці, такі як Т. Зелінська, О. Проскурняк, О. Тунова, І. Шастко, Н. Яремчук, прагнуть розкрити психологічну природу материнства та особистісні проблеми, які виникають у процесі реалізації жінкою своєї соціальної ролі матері. Водночас науковці одностайні в тому, що відсутність психологічної готовності жінки до виконання материнських функцій призводить до формування ідеології антиматеринства та спотворення ціннісного базису розвитку суспільства.

Сучасна психологічна наука розгортається навколо формування позитивного уявлення про материнство у свідомості дівчини юнацького віку як майбутньої матері. Досліджено ціннісно-смыслову сферу материнства на більш ранніх етапах особистісного розвитку дівчини, створення психологічних умов для формування в неї усвідомленого та позитивного ставлення до майбутньої соціальної ролі на основі цілеспрямованої планомірної освітньо-виховної діяльності, а також врахування сенситивності вікових періодів у розвитку психологічної готовності дівчини до материнства [11]. Найбільш сприятливим віковим періодом для розвитку Я-образу майбутнього материнства, на думку науковців, є юнацький, оскільки в період проживання особистістю кризи ідентичності відбувається активне переструктурування її ціннісної сфери, вибудовуються орієнтаційні плани на майбутнє, здійснюються кроки життєвого самовизначення тощо [17]. Крім цього, значущість вивчення становлення Я-образу матері сьогодні пов'язана зі змінами сімейних цінностей, переоцінкою родинних взаємин та патернів гендерних ролей [20]. Беручи до уваги сучасний демографічний стан України, можемо очікувати, що виявлення соціально-психологічних факторів, які впливають на формування уявлень про роль матері, та цілеспрямоване формування компонентів образу материнства дадуть змогу усунути психологічні проблеми, які призводять до зниження рівня психологічної готовності молодих жінок до виконання материнських функцій та зниження цінності соціальної ролі жінки як матері. Це, на нашу думку, суттєво покращить репродуктивне здоров'я українського суспільства.

Метою статті є презентація результатів теоретичного аналізу проблеми готовності жінки до майбутнього материнства та визначення міри цінності означеного феномена для сучасної особистості.

Проблема збереження репродуктивного здоров'я в Україні є актуальною впродовж багатьох десятиліть. Репродуктивне здоров'я є важливим чинником забезпечення сприятливих демографічних перспектив країни, важливою передумовою формування її людського капіталу, отже, соціально-економічного потенціалу.

Нині в психології материнства порушення репродуктивної функції жінки пов'язується з неадекватним формуванням так званої материнської сфери. Материнська сфера розглядається Г. Філіповою з точки зору еволюційно-системного підходу як варіант батьківської сфери поведінки (як складової частини репродуктивної сфери), структура та зміст якої зумовлюють материнські функції жінки, проявляються в емоційних реакціях на дитину, виконанні піклувальних та доглядальних операцій за нею та в побудові комунікативних взаємин, сприятливих для розвитку особистості дитини [27; 28]. Системоутворюючою для материнської сфери є потреба в контакт з об'єктом, носієм гештальту дитинства, а кінцевою метою та критерієм формування материнської сфери є рівень прихильності до дитини.

Материнство – це складний та багатограний феномен, який ґрунтується на фізіологічній, еволюційній, культурній складових частинах та індивідуальних відмінностях особистості. Сьогодні порушення репродуктивної функції пов'язується з неадекватним формуванням образу жінки себе як матері. Під час вагітності відбуваються значні зміни на фізіологічному, емоційному, когнітивному, соціальному та екзистенціальному рівнях. На думку О. Васильєвої та Є. Могилевської, «вагітність є перш за все екзистенціальною ситуацією, яка охоплює всі життєві основи жінки та обумовлює глибокі зміни самосвідомості, ставлення до інших та світу» [5, с. 84]. За С. Рубінштейном, це «життєва подія», за Л. Анциферовою – «життєва ситуація», за К. Абульхановою-Славською – «події-обставини», у яких внутрішній психологічний план життєвої події створює умови для особистісних змін [5]. Водночас материнство є унікальною ситуацією розвитку самосвідомості жінки, яка стає етапом переосмислення з батьківських позицій власного дитячого досвіду, періодом інтеграції образу батька та дитини [21].

Образ материнства нерозривно пов'язаний зі змістом його структурних компонентів та залежить від нього. Досліджуючи компоненти материнства, В. Івакіна у структурі готовності до материнства виділила такі два блоки.

1) Психологічна готовність, яка включає мотиваційно-ціннісний, емоційно-вольовий, когнітивний та поведінковий компоненти. Змістом мотиваційно-ціннісної складової частини є наявність адекватно-позитивних потреб для народження, розвитку та виховання дитини, ціннісного ставлення до неї та до себе як майбутньої матері. Емоційно-вольовий компонент пов'язаний з особистісною сферою дівчини, а саме з її бажанням мати дитину, позитивними та негативними емоціями, рефлексією стану «Я-майбутня матір» та емоційним комфортом у процесі ментальної взаємодії з майбутньою дитиною, наявністю особистісної зрілості та волі, прийняттям самостійних рішень та відповідальності за їх виконання. Когнітивна складова частина припускає наявність комплексу біологічних, фізіологічних, педагогічних та психологічних знань, які пов'язані з дитиною, її розвитком, а також знань про особистісний розвиток жінки-матері, можливість об'єднання процесів виховання дитини та власного особистісного розвитку. Поведінковий компонент психологічної готовності до материнства передбачає створення умов для появи на світ, розвиток та виховання дитини як повноцінного представника людського роду; формування соціального схвалення особистісних якостей майбутнього дорослого; спілкування, що детермінує реалізацію вищезазначених характеристик.

2) Соціально-культурна готовність до материнства, яка виявляється у створенні моделей материнства та дитинства, що відповідають культурно-історичним вимогам соціуму [4].

О. Шулакова, вивчаючи психологічну структуру готовності до материнства, виділила такі її компоненти:

– засвоєння та прийняття системи знань про призначення жінки в житті (когнітивний компонент підготовки);

– вироблення відповідних мотивів та установок, усвідомлення та прийняття їх як життєвих цінностей (мотиваційний компонент);

– усвідомлення себе як унікальної, неповторної людини, включення відповідних мотиваційних установок у структуру Я-концепції, зняття страхів, симптомів тривожності (рефлексивний компонент);

– опанування системою практичних дій та вмій, пов'язаних з материнською роллю (операційний компонент);

– закріплення орієнтації на високі духовні цінності сімейного життя й материнства, зокрема любові, доброти, відданості (духовний компонент) [15].

Психологічна готовність до материнства, на думку Г. Філіпової, є провідним чинником адаптації до вагітності та материнства, що включає такі складові частини:

1) особистісна готовність, тобто загальна особистісна зрілість (адекватна віково-статеві ідентифікація; здібність до ухвалення рішень та відповідальності; внутрішня каузальна атрибуція та внутрішній локус-контроль) і особистісні якості, необхідні для ефективного материнства (емпатія, здатність до спільної діяльності, творчі здібності, інтерес до розвитку іншої особи, інтерес до діяльності розвитку та виховання);

2) адекватна модель батьківства, тобто адекватність моделей материнської та батьківської ролей, сформованих у власній родині, по відношенню до моделі особистості, сім'ї та батьківства своєї культури; оптимальні умови для народження й виховання дитини, батьківські установки, позиція, виховні стратегії, материнське ставлення;

3) мотиваційна готовність, тобто зрілість мотивації народження дитини, за якої дитя не стає засобом статево-рольової, вікової та особистісної самореалізації жінки; засобом утримання партнера або зміцнення сім'ї; засобом компенсації своїх дитячо-батьківських стосунків; засобом досягнення певного соціального статусу;

4) сформованість материнської компетентності, тобто ставлення до дитини як суб'єкта не лише фізичних, але й психічних потреб та суб'єктивних переживань; сенситивність до стимуляції від дитини; здібність до адекватного реагування на прояви дитини; здатність орієнтуватися на розуміння станів дитини, особливості її поведінки та власний стан; необхідні знання про фізичний і психічний розвиток дитини, особливо вікові особливості її взаємодії зі світом; здатність до спільної діяльності з дитиною; навички виховання й навчання, адекватні віковим особливостям її розвитку;

5) сформованість материнської сфери, що включає три блоки (емоційно-потребовий; операціональний; ціннісно-смісловий), зміст яких послідовно формується в онтогенезі жінки; емоційно-потребова готовність до материнства забезпечує позитивне ставлення жінки до вагітності та настроїв (без страху) на пологи, емоційно-позитивний образ дитини, бажання піклуватися про неї, радісно-щасливе сприйняття ролі матері; операціональний блок включає вербальне та невербальне спілкування з дитиною; ціннісно-смістова готовність до материнства передбачає усвідомлення жінкою високого ступеня цінності дитини та материнства, раціональні уявлення про сенс дітей та материнства [11].

Розвиток образу материнства визначає психологічну готовність до материнства та перспективи розвитку окремих його складових частин (компетентність, емоційний супровід тощо), ідентифікацію «Я-сама» з «Я-мати», прийняття материнської ролі, розвитку потребнісно-мотиваційної сфери жінки [3; 4].

Ідентифікація «Я-сама» з «Я-мати» у дівчини виникає на основі відчуття зв'язку між тим, чим вона стала за роки дитинства, і тим, чим вона, ймовірно, може стати в майбутньому; між її власними увлеченнями про себе й тим, якою її бачать, на її думку, інші, а також чого вони від неї очікують. Водночас результати дослідження Т. Леус засвідчили, що становлення Я-образу матері в структурі Я-концепції жінки відбувається в ті періоди життя, які пов'язані з віковими та особистісними кризами.

Науковців завжди цікавила детермінованість розвитку материнської сфери жінки. З. Фрейд, розглядаючи вроджені, біологічно детерміновані імпульси до дій, вказував на те, що існують «інстинкт життя», який охоплює біологічні інстинкти самозбереження, та сексуальний (інстинкт відтворення потомства) [26]. Також він констатував наявність у жінок специфічних мотивів вагітності та народження дитини як символічного заміщення дитиною неіснуючого пенісу. За ступенем накопичення дослідних матеріалів з'явилися модифікації та переформулювання первинної гіпотези щодо бажання жінки мати дітей. Х. Дейч приписувала бажання жінки мати дітей виключно жіночій якості приймання в собі цієї бази фемінності та материнства, а також постулювала, що материнство – це здійснення найбільш важливого та істотного бажання жінки [12]. Надалі в психоаналітичній літературі материнство розуміється та концептуалізується як «не вторинний» (дівоче бажання мати пеніс), а як центральний організатор жіночого сексуального драйву [23]. В рамках культурно-історичного підходу інститут материнства став розглядатися як історично обумовлений, такий, що змінює свій зміст від епохи до епохи (ці дослідження проаналізовані в роботах І. Кона, М. Мід, Е. Еріксона, М. Радіонової, Г. Каплан та інших науковців). Сучасні дані показують, що, хоча жіночі гормони можуть збільшити жіночу готовність до піклування про немовля, проте немає чітких даних про гормональний базис материнських почуттів. Жіноче бажання мати та вирощувати дітей перебуває під впливом культурних очікувань та можливостей. З часом наукова думка прямувала до більш широкого концептуального розуміння та термінологічної визначеності феномена материнства. За даними Е. Бадінтер, поняття «материнський інстинкт» є міфом [28]. Г. Філіпова, розглядаючи детермінанти розвитку материнської сфери, говорить про відповідні потреби, шляхом яких матір'ю досягається виконання її материнських функцій. «Базовою для материнської сфери є потреба у контакті з об'єктом, носієм специфічних етологічних стимулів – гешталту дитинства. Ця потреба не єдина, але може розглядатися як системоутворююча для материнської

сфери» [27, с. 82]. Такий підхід є більш коректним через те, що інстинкт та потреба відрізняються за ступенем генетичної обумовленості, важливістю для виживання та змінюваністю. «Інстинкт – це генетично обумовлена та мало змінювана форма поведінки, властива психіці тварин та людини, яка виражається в активізації діяльності задля задоволення потреби» [24, с. 44], а потребою є «сутнісна динамічна психічна сила, яка проявляється як стан внутрішнього напруження, який підштовхує індивіда до цілеспрямованої активності для задоволення життєво важливих функцій самозбереження, біологічного та особистісного саморозвитку» [24, с. 92]. Вищі потреби «виникають онтогенетично пізніше, суб'єктивно сприймаються як менш важливі для виживання, тому їхнє задоволення може регулюватися в часі» [24, с. 92]. Материнська сфера формується протягом онтогенезу [27], народження дитини суб'єктивно сприймається як не першочергове для виживання та регулюється в часі залежно від матеріального, соціального та психологічного стану жінки. До того ж «потреба в материнстві потребує рефлексії своїх суб'єктивних станів та співвіднесення з умовами та способами їх отримання» [27, с. 83], тому можна заключити, що розвиток материнської сфери належить до вищих потреб, отже, відповідає «більш високому рівню особистісного розвитку та біологічної ефективності та сприяє самовдосконаленню» [24, с. 92]. Автор онтогенетичної концепції материнства наголошує на тому, що зміст складових частин материнської сфери є конкретно-культурним, і це забезпечується моделлю сім'ї, материнства та дитинства, системою сімейного та суспільного виховання, формуючи, за виразом Г. Філіпової, «онтогенетичний шлях до моделі» [6].

З огляду на вищезазначене розуміння детермінант розвитку материнської сфери наступним закономірним питанням є динаміка формування материнської сфери в онтогенезі. В літературі найбільш значущими онтогенетичними факторами формування материнської сфери вважаються досвід взаємодії з власною матір'ю, особливості сімейної моделі материнства, можливість взаємодії з немовлятами та інтерес до них у дитинстві. Однак щодо саме динаміки, послідовності етапів з певним змістом на кожному етапі, сформованими психічними структурами та механізмом їх формування, то це питання ще не розкрито повністю. Г. Філіпова є автором онтогенетичної концепції материнства, в якій вона описує три складові частини материнської потребово-мотиваційної сфери, п'яти філогенетичних та шести онтогенетичних етапів розвитку. Певна періодизація материнської сфери вченою презентована таким чином:

1) етап взаємодії з власною матір'ю в період до трьох років, впродовж якого засвоюються емоційно-значущі ситуації материнсько-дитячої взаємодії;

2) ігровий етап та взаємодія з однолітками, в якому відбувається становлення основних компонентів материнської сфери під час сюжетно-рольової гри з ляльками в дочки-матері;

3) етап доглядання, що проживається дівчиною з 5–6 років до початку статевого дозрівання, коли розвивається потреба в охороні та піклуванні, а також закладаються основи потреби в материнстві;

4) етап диференціації мотиваційних основ статевої та материнської сфер поведінки;

5) етап конкретизації онтогенетичного розвитку материнської сфери в реальній взаємодії з дитиною, що включає вагітність, пологи, післяпологовий період, немовлячий вік дитини та період переходу до наступного етапу розвитку материнської сфери;

6) завершальний етап розвитку материнської сфери у жінки, коли утворюється емоційна прихильність до дитини, відбувається особистісне прийняття та інтерес до внутрішнього суб'єктивного світу дитини, її розвитку та змін; в результаті цього утворюються стійкий дитячо-батьківський зв'язок, пролонгація потреби в піклуванні та модифікація потреби в материнстві у матері [6; 13; 22].

Серед найбільш суттєвих етапів та факторів, які впливають на формування материнської поведінки, С. Мещерякова виділяє особливості комунікативного досвіду жінки в її ранньому дитинстві, переживання жінки стосовно ще не народженої дитини та установки на стратегію виховання дитини. Позитивний досвід комунікації з близькими формує сприятливі стартові умови для суб'єктного ставлення до інших. Про характер раннього комунікативного досвіду можна судити з огляду на силу та якість афективних слідів, залишених у перших спогадах про себе, батьків та стиль їхнього виховання. На переживання жінки стосовно ще не народженої дитини впливають такі фактори, як бажаність/небажаність дитини, особливості перебігу вагітності та суб'єктивне переживання вагітності. Установки на стратегії виховання дитини також відображають суб'єктне чи об'єктне ставлення до дитини. Був встановлений зв'язок між психологічною готовністю до материнства, ефективністю материнської поведінки та показниками розвитку дітей [20].

Рівень психологічної готовності до материнства визначається сумарним ефектом дії різних факторів до того моменту, коли жінка стає матір'ю. Результатом ефективного формування материнської сфери до вагітності є розвиток особистіс-

них якостей жінки, проєктивних для подальшого виношування, а також базових елементів материнської сфери (адекватна статево-рольова ідентифікація, мотивація до материнства, здатність до піклування, здатність до суб'єктних відносин, адекватна модель батьківства та виховання).

За результатами теоретичного аналізу положень психоаналітичного та культурно-історичного підходів до проблеми готовності жінки до материнства можемо констатувати, що цей феномен варто розуміти як здатність жінки забезпечити адекватні соціальні та психологічні умови для розвитку дитини та спроможність жінки до прояву цілого комплексу емоційно-вольових та мотиваційно-поведінкових характерологічних якостей особистості, які можуть навіть вперше проявитись у її поведінці.

Слід наголосити на тому, що материнська сфера жінки починає формуватися ще задовго до першої вагітності та пов'язана з виникненням потреби у дитині як продовженні себе самої та лінії роду. Втім, важливо, щоб іще до настання вагітності у жінки сформувалися саме проєктивні особистісні якості та базові елементи материнської сфери. У такому разі вже до початку самого факту фізичного народження дитини жінка володітиме інтуїтивною базою знань та установок, які в сукупності визначатимуть її ціннісно-мотиваційну готовність до усвідомлення значущості та безпосереднього виконання ролі матері. Саме від сформованості рівня ціннісно-мотиваційної готовності залежатимуть успішність виконання нею цих функцій та індивідуальні особливості її ставлення до дитини як матері.

Таким чином, материнство є однією з вищих потреб особистості жінки, яка чітко структурована й формується впродовж онтогенезу під впливом конкретних культурно-історичних умов. Вагітність є важливим періодом у цьому процесі. Рівень розвитку материнської сфери проявляється у стилі переживання вагітності та ставленні до майбутньої дитини, де сам процес вагітності відіграє одну з провідних ролей у процесі формування ціннісно-мотиваційної готовності до набуття жінкою нової соціальної ролі. Беручи до уваги сучасний демографічний стан України, поглиблене вивчення та розкриття сучасних аспектів соціальної ролі жінки-матері, вважаємо, що розроблення нових технологій роботи з жінками, виявлення та усунення психологічних проблем під час вагітності спроможні суттєво покращити репродуктивне здоров'я нації.

Перспективи наших подальших досліджень будуть зорієнтовані на значущість для жінки першої вагітності та сутнісний зміст тих психологічних завдань, які має вирішити жінка під час цього періоду.

ЛІТЕРАТУРА

1. Брутман В., Варга А., Хамитова И. Влияние семейных факторов на формирование девиантного поведения матери. *Психологический журнал*. 2000. Т. 21. № 2. С. 79–87.
2. Брутман В., Варга А., Хамитова И. Предпосылки девиантного материнского поведения. *Психологический журнал*. 2000. Т. 21. № 2. С. 79–87.
3. Брутман В., Радионова М. Формирование привязанности матери к ребенку в период беременности. *Вопросы психологии*. 1997. № 7. С. 38–47.
4. Бурлачук Л., Морозов С. Словарь-справочник по психодиагностике. Санкт-Петербург : Питер Ком, 1999. 528 с.
5. Васильева О., Могилевская Е. Групповая работа с беременными женщинами: социально-психологический аспект. *Психологический журнал*. 2001. Т. 22. № 1. С. 82–89.
6. Венцовский Б. Грош-цена доктору, который перестает сомневаться. *Здоров'я України*. 2004. № 4. С. 29.
7. Гроф С. Перинатальные матрицы – влияния, формирующие человеческое сознание. *Психология и психоанализ беременности* / ред. Д. Райгородский. Самара : БАХРАХ-М, 2003. С. 392–448.
8. Жабченко І. Найближчі та віддалені наслідки вагітності та пологів для жінок після 30 років та їхніх дітей. *Вісник Асоціації акушерів-гінекологів України*. 2000. № 4 (9). С. 38–40.
9. Життєві кризи особистості : у 2 ч. / за ред. Л. Сохань, І. Єрмакова. Київ : ІЗМН, 1998. Ч. 1. 356 с. ; Ч. 2. 568 с.
10. Жук С., Гнатишин М., Белов О., Хошата О. Індивідуальне прогнозування невиношування вагітності у жінок з різними клініко-біологічними та соціальними характеристиками (методичні рекомендації). Вінниця : Міністерство охорони здоров'я України, 2000. 15 с.
11. Корнев А. О взаимосвязи развития речи в раннем возрасте с эмоциональным поведением матери. *Перинатальная психология и нервно-психическое развитие детей* : сборник материалов конференции по перинатальной психологии. Санкт-Петербург : Академия медико-социального управления, 1998. С. 32–33.
12. Крайніков Е. Феномен прихильності: історія досліджень і сучасні розробки. *Практична психологія і соціальна робота*. 2004. № 7. С. 30–34.
13. Курбатова Т., Муляр О. Проективный метод исследования личности “Hand-Test” (руководство по использованию). Санкт-Петербург : ИМАТОН, 1995. 42 с.
14. Лаврова О. «Отраженная» телесность как особая ментальная форма тела: психотерапевтический подход. *Вестник Московского университета. Серия 14 «Психология»*. 1999. № 3. С. 76–83.
15. Лисина М. Проблемы онтогенеза общения. Москва : Педагогика, 1986. 144 с.
16. Лисицина Н. Пренатальная диагностика состояния плода у беременных с поздним гестозом. *Плід як частина родини* : матеріали другого конгресу Української асоціації спеціалістів УЗД в перинатології, генетиці та гінекології. Харків : КОНСТАНТА, 2000. С. 175–176.
17. Ложкин Г., Рождественский А. Феномен телесности в Я-структуре старшеклассников и содержании их жизненных проектов. *Психологический журнал*. 2004. Т. 25. № 2. С. 27–33.
18. Малкина-Пих И. Психосоматика : новейший справочник. Москва : Эксмо, 2003. 928 с.
19. Мальована Ю. Вагітність: динаміка психологічного стану жінки. *Проблеми загальної та педагогічної психології* : збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. Костюка АПН України / за ред. С. Максименка. Київ : ГНОЗІС, 2002. Т. IV. Ч. 5. С. 156–160.
20. Мещерякова С. Психологическая готовность к материнству. *Вопросы психологии*. 2000. № 5. С. 18–28.
21. Мінюрова С., Тетерлева Е. Диалогический подход к анализу смыслового переживания материнства. *Вопросы психологии*. 2003. № 4. С. 63–75.
22. Петренко В. Психосемантика сознания. Москва : издательство Московского университета, 1998. 208 с.
23. Перинатальная психология и нервно-психическое развитие детей : сборник материалов конференции. Санкт-Петербург : Академия медико-социального управления, 1998. 58 с.
24. Психологія особистості : словник-довідник / за ред. П. Горностая, Т. Титаренко. Київ : Рута, 2001. 320 с.
25. Пуртов И. Влияние образа жизни беременных женщин на их заболеваемость. *Гигиена и санитария*. 1999. № 5. С. 62–63.
26. Райкрофт Ч. Критический словарь психоанализа. 1995. 288 с.
27. Филипова Г. Материнство: сравнительно-психологический подход. *Психологический журнал*. 1999. Т. 20. № 5. С. 81–88.

28. Филипова Г. Материнство и основные аспекты его исследования в психологии. *Вопросы психологии*. 2001. № 2. С. 22–36.
29. Шевченко Т. Поезія 1847–1850 рр. (Більша книжка) (ІЛ, ф. 1, № 67. С. 308).

REFERENCES

1. Brutman V., Varga A., Khamitova I. (2000) Vliyanie semeynykh faktorov na formirovanie deviantnogo povedeniya materi [Influence of family factors on the formation of deviant behavior of the mother]. *Psychological journal*. T. 21, № 2. Pp. 79–87. [Russia]
2. Brutman V., Varga A., Khamitova I. (2000) Predposylki deviantnogo materinskogo povedeniya [Prerequisites for deviant maternal behavior]. *Psychological journal*. T. 21, № 2. Pp. 79–87. [Russia]
3. Brutman V., Radionova M. (1997) Formirovanie privyazannosti materi k rebenku v period beremennosti [Formation of attachment of the mother to the child during pregnancy]. *Questions of psychology*. 1997. № 7. Pp. 38–47. [Russia]
4. Burlachuk L., Morozov S. (1999) Slovar'-spravochnik po psikhodiagnostike [Dictionary-reference book on psychodiagnostics]. SPb. : Peter Kom, pp. 528. [Russia]
5. Vasil'eva O., Mogilevskaya E. (2001) Gruppovaya rabota s beremennymi zhenshchinami: sotsial'no-psikhologicheskii aspekt [Group work with pregnant women: socio-psychological aspect]. *Psychological journal*. T. 22, № 1. Pp. 82–89. [Russia]
6. Ventskovs'kiy B. (2004) Grosh-tseny doktoru, kotoryy perestaet somnevatsya [A penny worth a doctor who stops doubting]. *Health of Ukraine*. No. 4. P. 29. [in Ukrainian]
7. Grof S. (2003) Perinatal'nye matritsy – vliyaniya, formiruyushchie chelovecheskoe soznanie [Perinatal Matrices - Influences Shaping Human Consciousness]. *Psychology and Psychoanalysis of Pregnancy*. / Ed. Raigorodsky D. S. : BAHRAKH-M. Pp. 392–448. [Russia]
8. Zhabchenko I. (2000) Naiblyzhchi ta viddaleni naslidky vahitnosti ta polohiv dlia zhinok pislia 30 rokiv ta yikhnikh ditei. *Visnyk Asotsiatsii akusheriv-hinekologiv Ukrainy*. [Immediate and long-term consequences of pregnancy and childbirth for almost women after 30 years and their children]. *Bulletin of the Association of Obstetricians and Gynecologists of Ukraine*. № 4 (9). Pp. 38–40. [in Ukrainian]
9. Zhyttievi kryzy osobystosti (1998) Za red. L. Sokhan, I. Yermakova. [Life crises of the individual: In 2 parts]. / Ed. L. Sokhan, I. Yermakova. K. : IZMN – Part 1. p. 356. ; Part 2. P. 568. [in Ukrainian]
10. Zhuk S., Hnatyshyn M., Bielov O., Khoshata O. (2000) Indyvidualne prohnozuvannya nevyynoshuvannya vahitnosti u zhinok z riznymi kliniko-biologichnymi ta sotsialnymi kharakterystykamy (metodychni rekomendatsii). V. : Ministerstvo okhorony zdorovia Ukrainy. [Individual prediction of miscarriage in women with different clinical, biological and social characteristics (guidelines)]. V. : Ministry of Health of Ukraine. P. 15. [in Ukrainian]
11. Kornev A. (1998) O vzaimosvyazi razvitiya rechi v rannem vozraste s emotsional'nym povedeniem materi [On the relationship between the development of speech at an early age and the emotional behavior of the mother]. *Perinatal psychology and neuropsychic development of children: Collection of conference materials on perinatal psychology*. SPb. : Academy of Medical and Social Management. Pp. 32–33. [Russia]
12. Krainikov E. (2004) Fenomen prykhylnosti: Istoriia doslidzhen i suchasni rozrobky // *Praktychna psykholohiia i sotsialna robota*. [The phenomenon of attachment: History of research and modern developments]. *Practical psychology and social work*. № 7. Pp. 30–34. [in Ukrainian]
13. Kurbatova T., Mulyar O. (1995) Proektivnyy metod issledovaniya lichnosti "Hand-Test" (rukovodstvo po ispolzovaniyu). [Projective personality research method "Hand-Test" (manual for use)]. SPb. : IMATON. P. 42. [Russia]
14. Lavrova O. (1999) "Otrazhennaya" telesnost' kak osobaya mental'naya forma tela: psikhoterapevticheskii podkhod ["Reflected" corporality as a special mental form of the body: psychotherapeutic approach]. *Vestn. Moscow University. Ser 14. Psychology*. No. 3. Pp. 76–83. [Russia]
15. Lisina M. (1986) Problemy ontogeneza obshcheniya [Problems of ontogenesis of communication]. M. : Pedagogy. P. 144. [Russia]
16. Lisitsina N. (2000) Prenatal'naya diagnostika sostoyaniya ploda u beremennykh s pozdnim gestozom [Prenatal diagnosis of the fetus in pregnant women with late preeclampsia]. *Dr. Congress of the Ukrainian Association of Ultrasound Specialists in Perinatology, Genetics and Gynecology "Fetus as part of the family"*. H. : CONSTANTA. Pp. 175–176. [in Ukrainian]
17. Lozhkin G., Rozhdestvens'kiy A. (2004) Fenomen telesnosti v Ya-strukture starsheklassnikov i sodержanii ikh zhiznennykh projektov [The phenomenon of corporality in the self-structure of high school students and the content of their life projects]. *Psychological journal*. T. 25, № 2. Pp. 27–33. [Russia]

18. Malkina-Pikh I. (2003) Psikhosomatika: Noveyshiyy spravochnik [Psychosomatics: The Newest Handbook]. M. : Eksmo. P. 928. [Russia]
19. Malovana Yu. (2002) Vahitnist: dynamika psykholohichnoho stanu zhinky. Problemy zahalnoi ta pedahohichnoi psykholohii [Pregnancy: the dynamics of the psychological state of women]. Problems of general and pedagogical psychology: Coll. Science. etc. Institute of Psychology. G. Kostyuk, Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine. / Ed. Maksymenko S.–K. : GNOSIS. Vol. IV, part 5. Pp. 156–160. [in Ukrainian]
20. Meshcheryakova S. (2000) Psikhologicheskaya gotovnost' k materinstvu [Psychological readiness for motherhood]. Questions of psychology. No. 5. pp. 18-28. [Russia]
21. Minyurova S., Teterleva E. (2003) Dialogicheskiiy podkhod k analizu smyslovogo perezhivaniya materinstva [Dialogic approach to the analysis of the semantic experience of motherhood]. Questions of psychology. No. 4. pp. 63-75. [Russia]
22. Petrenko V. (1998) Psikhosemantika soznaniya [Psychosemantics of consciousness]. M. : Publishing house of Moscow University. p. 208. [Russia]
23. Perinatal'naya psikhologiya i nervno-psikhicheskoe razvitie detey (1998) [Perinatal psychology and neuropsychic development of children]. Sat. materials of the conference. SPb. : Academy of Medical and Social Management. p. 58. [Russia]
24. Psykholohiia osobystosti: Slovnyk-dovidnyk / Za red. P. Hornostaia, T. Tytarenko. (2001) [Psychology of personality]. Dictionary-reference. p. 320. [in Ukrainian]
25. Purtov I. (1999) Vliyanie obraza zhizni beremennykh zhenshchin na ikh zaboлеваemost' [The influence of the lifestyle of pregnant women on their morbidity]. Hygiene and sanitation. No. 5. Pp. 62–63. [Russia]
26. Raycroft Ch. (1995) A Critical Dictionary of Psychoanalysis (Penguin Reference) P. 288. [in English]
27. Filipova G. (1999) Materinstvo: sravnitel'no-psikhologicheskiiy podkhod [Motherhood: a comparative psychological approach]. Psychological journal. T. 20, № 5. Pp. 81–88. [Russia]
28. Filipova G. (2001) Materinstvo i osnovnye aspekty ego issledovaniya v psikhologii [Motherhood and the main aspects of its research in psychology]. Questions of psychology. № 2. Pp. 22–36 [Russia]
- Shevchenko T. (1847-1850) Poeziia [Poetry of 1847-1850 (Big book)]. P. 308 [in Ukrainian]